

КОНЦЕПТУАЛЬНІ
ЗАСАДИ МЕХАНІЗМУ
ЗАХИСТУ ПРАВ
ЛЮДИНИ: УКРАЇНСЬКИЙ
ТА МІЖНАРОДНИЙ
КОНТЕКСТ

біла церква
2022

ЗМІСТ

<i>Передмова (Нікітенко О.І.)</i>	5
<i>Правове регулювання права особи на свободу переміщення: міжнародний та національний досвід (Бровко Н.І.)</i>	7
<i>Гене́за адміністративного судочинства в Україні (Нікітенко О.І.)</i>	44
<i>Правова природа економічних, соціальних та культурних прав: міжнародний аспект (Ковальчук І.В.)</i>	80
<i>Особливості захисту майнових та земельних прав суб'єктів господарювання у європейському суді з прав людини (Настіна О.І.)</i>	117
<i>Особливості неюрисдикційного захисту цивільних прав (Пахомова А.О.)</i>	164
<i>Право особи на безпеку: поняття, ознаки, обмеження (Макарчук В.В.)</i>	196
<i>Державна підтримка добровільного об'єднання територіальних громад в забезпеченні окремих прав в умовах сьогодення (Поляруш-Сафроненко С.О.)</i>	243
<i>Нормативно-правові гарантії забезпечення та захисту фундаментальних прав людини у європейському союзі (Мельник О.Г.)</i>	278
<i>Право на життя в системі прав людини та його співвідношення з іншими юридичними правами (Аргат Я.П.)</i>	315
<i>Проблеми впровадження механізму реалізації та захисту приватних прав (Єфремова І.І.)</i>	348
<i>Правове регулювання процедури захисту екологічних прав людини в контексті міжнародного та національного законодавства (Обіюх Н.М.)</i>	380
<i>Список використаних джерел та літератури</i>	405

МЕЛЬНИК О.Г.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Загальні права людини часто виражаються і гарантуються правом у формі договорів, міжнародного звичаєвого права, загальних принципів та інших джерел міжнародного права. Діапазон прав людини, що міститься в міжнародному праві, охоплює майже всі аспекти життя особистості та суспільства, від громадянських і політичних прав до економічних, соціальних, культурних прав і прав на розвиток. Деякі з цих прав можуть бути обмежені державами на таких підставах, як громадська безпека, порядок, здоров'я, моралі та права і свободи інших, при цьому інші права не можуть бути обмежені за жодних обставин. З юридичної точки зору права людини, що містяться в міжнародному звичаєвому праві, є обов'язковими для всіх держав. Обсяг і зміст міжнародного звичаєвого права прав людини є (як і всього міжнародного звичаєвого права) концепцією, що розвивається. Ряд положень Загальної декларації прав людини 1948 року³⁸⁷ визнаються такими, що досягли статусу міжнародного звичаєвого права. Наприклад, заборону катувань, геноциду та рабства, а також принцип недискримінації можна вважати такими, що становлять міжнародне звичаєве право. Загальна декларація прав людини і Статут Організації Об'єднаних Націй були одними з перших документів на міжнародному рівні для формалізації історичних концепцій прав, які притаманні

³⁸⁷ Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

багатьом правовим системам. Загальна декларація прав людини також була попередницею міжнародних договорів з прав людини, таких як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Разом ці три документи складають «Міжнародний білль про права». На відміну від міжнародного звичаєвого права, зобов'язання щодо прав людини, що містяться в договорах, є обов'язковими лише після ратифікації або приєднання. Для міжнародних конвенцій або договорів про права людини одного підписання недостатньо для створення зобов'язальних зобов'язань, хоча Віденська конвенція про право міжнародних договорів вимагає від сторони, яка підписала, не вживати дії, які б порушили об'єкт або мету підписаного договору.

Договори з прав людини існують на глобальному та регіональному рівнях. Якщо держава ратифікувала як міжнародний, так і регіональний договір, наприклад Американську конвенцію з прав людини, вона зобов'язана одночасно виконувати обидві групи зобов'язань. Крім тих прав, передбачених міжнародним звичаєвим правом, конкретні юридичні зобов'язання окремої держави щодо прав людини залежать від відповідних договорів, які вона ратифікувала. Міжнародні конвенції чи договори з прав людини застосовуються лише тоді, коли конвенція чи договір є «чинними» (зазвичай після досягнення певною кількістю держав-учасниць) і лише до тих країн, які ратифікували чи приєдналися до певного конвенція або договір.

Повага та захист прав людини є одним із основоположних напрямів діяльності Європейського Союзу відповідно до цілей та принципів самого об'єднання, що визначені в установчих договорах. Для того щоб привести до конкретних результатів, «цінностей», які мають символічне значення для ЄС, вони мають знайти практичне вираження в правових нормах. Ці норми, незалежно від того, чи випливають із договорів, чи імпортуються в правопорядок ЄС, можуть набувати основоположного чи конституційного характеру і, таким чином, стати конституційними для ідентичності Союзу та його визначення як міжнародного суб'єкта. Потреба виправдати дедалі важливішу роль, яку відіграють, зокрема,

права людини, верховенство права та демократія у зовнішній політиці Союзу, змусила Союз визначити себе з точки зору цінностей для своїх громадян, а також для всього світу. Виходячи з цієї ідентичності, ЄС зобов'язується «підтримувати та просувати свої цінності у відносинах із широким світом». Крім того, ЄС все активніше бере участь у процесі розробки норм на міжнародному рівні, норм, які він потім інтегрує у свій власний правопорядок і які він також сприяє у своїх відносинах з третіми державами. Цінності, пов'язані із зовнішньою політикою ЄС можна розглядати з трьох точок зору: цінності як визначення ідентичності та конститутивні; просування цінностей; і внесок ЄС у розбудову цінностей, очолюючи чи впливаючи на вироблення нових норм, їх прийняття, тлумачення та виконання за допомогою дипломатії та участі в міжнародних організаціях та установах, включаючи ООН. Його мета подвійна: по-перше, проілюструвати широкий спектр інструментів і методологій, доступних і використовуваних Союзом для прийняття, інтеграції, просування та розвитку міжнародних багатосторонніх норм; і, по-друге, почати досліджувати повторювані процеси, за допомогою яких міжнародні норми імпортуються і експортуються з правового порядку Союзу, допомагаючи у формуванні його цінностей.

Будь-яка європейська держава, що дотримується загальних принципів щодо свободи, демократії, поваги прав людини та основних свобод та верховенства права, має можливість звернутися до ЄС із заявкою про членство, як це зазначено в статтях 6 та 49 Договору про Європейський Союз³⁸⁸. Критерії, яким повинні відповідати держави, з наміром приєднатись до Європейського Союзу – Копенгагенські критерії членства, були схвалені на засіданні Європейської Ради у місті Копенгагені у червні 1993 року³⁸⁹. Відповідно до них, членство в ЄС вимагає від держави-кандидата стабільності державних інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу права людини та захист прав меншин та інші. Держави, які бажають стати членами ЄС, повинні не тільки закріпити основні принципи демократії та верховенства права безпосередньо у

³⁸⁸ Консолідовані версії договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/C 83/01) : хрестоматія / за ред. Б. В. Бабіна. Одеса : Фенікс, 2012. 294 с.

³⁸⁹ European Council in Copenhagen 21 - 22 June 1993. Conclusions of the Presidency. SN 180/93. URL: https://www.europarl.europa.eu/summits/copenhagen/default_en.htm

своїх національних конституціях, але і втілювати їх у буденне життя суспільства. Конституції цих держав-заявників мають гарантувати демократичні свободи, включаючи політичний плюралізм, свободу слова і свободу совісті та віросповідання; встановлюють демократичні інститути та незалежні органи правосуддя та інші органи державної влади, що сприяє нормальному функціонуванню державних установ, проведенню вільних і справедливих виборів ті інше. В Європейському Союзі поки не сформувався цілісний механізм захисту прав людини, адже національну систему захисту прав людини, що функціонує в державах-членах, система захисту на рівні ЄС лише доповнює. До того ж, захист прав і свобод людини здійснюється в межах Ради Європи, а її учасниками є всі держави-члени Європейського Союзу. Формування системи правових норм на рівні ЄС, що гарантують захист прав і свобод людини, відбувалося крок за кроком протягом десятиліть, і ця система ще буде вдосконалюватись, відповідно до розвитку і потреб самого суспільства.

Варто зазначити, що на перших етапах свого формування, в Європейському Союзі не приділялось достатньої уваги питанням захисту прав людини в межах самого об'єднання. На думку наднаціональних органів, ці питання перебували поза межами економічної інтеграції, тому перелік прав людини в самих установчих договорах про ЄС відсутній. Положення права Європейського Союзу тлумачились як такі, що мають пріоритет над положеннями національних конституцій держав-членів, щодо прав і свобод людини. Тому наднаціональні інститути ЄС не боялись, що держави-члени вимагатимуть відповідність положень права ЄС до їх внутрішнього законодавства, щодо захисту прав людини. З іншого боку, повноваження інститутів ЄС у сфері захисту прав людини була не такі розширені. Тобто, у договорах про створення Європейських Співтовариств фактично не йдеться про захист прав людини. Деякі попередні, більш амбітні плани європейської інтеграції, Європейське оборонне співтовариство та проект Статуту Європейського політичного співтовариства певною мірою стосувалися цього питання. Однак ці плани провалилися, і батьки-засновники ЄС хотіли обмежити угоду лише потребами економічного

співтовариства³⁹⁰. Ймовірно, вони також думали, що оскільки сфера застосування права Співтовариства по суті обмежується економічними та технічними питаннями, проблем з правами людини не виникне. Судова практика доводить протилежне.

У суду Європейського Союзу не було так званої кримінальної юрисдикції, тому були обмежені його можливості щодо питань захисту прав і свобод людини. При розгляді справ лише інколи йому доводилося займатися окремими політичними та соціальними правами, тому Суд ЄС не розглядав питання захисту прав людини на постійній основі, але саме він свого часу почав процес розширення компетенції ЄС на сферу захисту прав людини. В певній мірі тиск на нього здійснювали саме національні конституційні суди, та не визнавали пріоритетність права Європейського Союзу, якщо це не гарантує захисту прав людини³⁹¹.

З часом, паралельно в Європі почали формуватися дві самостійні системи захисту прав людини і в межах Ради Європи і в ЄС, при цьому ця система захисту була не повною і, в якійсь мірі, частковою, тому що на перших етапах свого формування вона охоплювала, в основному, економічні права. Поступово, посилюючи європейську інтеграцію на політичну сферу та сферу юстиції і внутрішніх справ можна спостерігати появу рішень судів держав-членів ЄС, де вони відмовлялись частково визнавати принцип примату права ЄС щодо внутрішнього законодавства про права і свободи людини. Через це держави-члени і органи Співтовариств більше звертали увагу на питання захисту прав людини. Разом з тим, поступово з'являлись нормативні документи, в яких спостерігались намагання визначити основні права і свободи людини в межах Європейських Співтовариств. Основні з них це Європейська соціальна хартія 1961 року, Декларація основних прав і свобод 1989 року, Хартія основних соціальних прав працівників 1989 року та інші. Нарешті, для визнання прав

³⁹⁰ Henckaerts J.-M. The Protection of Human Rights in the European Union: Overview and Bibliography. *International Journal of Legal Information*. 1994. Vol. 22, no. 3. P. 228–251.

URL: <https://doi.org/10.1017/s0731126500024938> (date of access: 06.05.2022).

³⁹¹ Бочарова Н. В. Роль суду ЄС в конституціоналізації правової системи Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С. 14-18.

людини як складової права Європейських Співтовариств важливим рішенням стало ухвалення Єдиного європейського акту³⁹² в 1986 році. В ньому були відсилки на Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод 1950 року, як на основний нормативний документ для гарантії демократичних цінностей у Європі. Європейський Союз визнає Європейську конвенцію 1950 року³⁹³, але не є її підписантом, тому вона не є не с частиною права Європейського Союзу. Варто сказати, що вбачається певна конкуренція між Радою Європи і ЄС з цього питання, хоч ЄС і не претендує на визначальну роль у захисті прав людини в Європі. Суд ЄС в свій час виступив проти приєднання до Європейської конвенції без змін до установчих документів щодо європейських інтеграційних об'єднань. Важливим фактом у підтримці цієї позиції стало те, що таке приєднання передбачало б впровадження норм без урахування специфіки самого Європейського Союзу та його права. На це також вплинула відсутність у Європейській конвенції 1950 року розгорнутого переліку соціальних, економічних та культурних прав, які відображалися в іншому нормативному акті Ради Європи, а саме, мова йде про Європейську соціальну хартію 1961³⁹⁴ року, яка була переглянута у 1996 році. На той час Суд не збирався підпорядковувати свою юрисдикцію Європейському суду з прав людини, адже громадяни ЄС мають можливість звертатись до судових органів ЄС та Європейської конвенції 1950 р за захистом своїх прав, але нажаль, в такому випадку виникає колізія, адже тоді стає питання, чиє рішення матиме пріоритет при вирішенні справи. З часом це питання вирішувалось підписанням Лісабонських угод і Хартії Європейського Союзу основних прав у редакції 2007 року. Але вже до підписання Лісабонських угод були здійснені певні кроки щодо розділення компетенції Європейського суду з прав людини і Суду ЄС через визнання з боку Європейського суду з прав людини належного захисту, якщо

³⁹² S The Single European Act. Commission of the European Communities, 1987. 28 p. URL: <http://data.europa.eu/eli/treaty/sea/sign> (date of access: 06.05.2022).

³⁹³ Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms, Rome, November 4, 1950 London : H.M.S.O., 1953. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (date of access: 06.05.2022).

³⁹⁴ Europe C. o. European Social Charter, Turin, October 18, 1961.: Presented to Parliament by the Secretary of State for Foreign Affairs by command. London : H.M. Stationery Off., 1962. 21 p. URL: <https://rm.coe.int/168006b642> (date of access: 06.05.2022).

особи, які перебувають на території ЄС, мають змогу оскаржити в Суді нормативні акти інститутів ЄС, що порушують права людини, які були гарантовані Європейською конвенцією 1950 року.

Маастрихтський договір про Європейський Союз³⁹⁵ у своєму змісті визначає декілька положень щодо забезпечення прав людини. Стаття 2 передбачає що ЄС засновується на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права і поваги до прав людини, включно з правами осіб, що належать до меншин. Вони є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де плюралізм, недискримінація, терпимість, справедливість, солідарність і рівність між жінками і чоловіками є в пріоритеті. Стаття 3 Договору про Європейський Союз: цілі ЄС. У «своїх відносинах із ширшим світом» ЄС сприяє «викоріненню бідності та захисту прав людини, зокрема прав дитини, а також суворому дотриманню та розвитку міжнародного права, включаючи повагу». за принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй». Стаття 6 закріплює принцип поваги до основних прав і свобод людини. У ній наголошується, що основні права, гарантовані Європейською конвенцією про захист прав людини і основних свобод і передбачені конституційними традиціями, спільними для всіх держав-членів, становлять загальні принципи права Союзу³⁹⁶. Стаття 21 Договору про Європейський Союз: принципи, які надихають зовнішню дію Союзу. Такими принципами є демократія, верховенство права, універсальність і неподільність прав людини і основних свобод, повага до людської гідності, рівність і солідарність, а також повага до принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй 1945 року та міжнародного права. У статті 21 ЄС підтримує принцип «неподільності прав людини та основних свобод», зобов'язуючись вважати економічні та соціальні права такими ж важливими, як громадянські та політичні права; Стаття 205 Договору про функціонування Європейського Союзу: загальні положення про зовнішню дію Союзу. Ця стаття визначає, що

³⁹⁵ Union E. The Treaty of the European Union, Maastricht Treaty, 7th February, 1992. Hard Press, 2006. 130 p. URL: <http://data.europa.eu/eli/treaty/teu/sign> (date of access: 06.05.2022).

³⁹⁶ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями : Договір Європ. Союзу від 06.02.1992 р. : станом на 25 берез. 1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

міжнародні дії ЄС повинні керуватися принципами, викладеними в статті 21 Договору про Європейський Союз.

Регламент Європейського парламенту та Ради про створення Інструменту сусідства, розвитку та міжнародного співробітництва³⁹⁷ прийнято в контексті Багаторічної фінансової програми на 2021-2027 роки, як зазначено в повідомленні «Сучасні бюджети для Союзу, який захищає, уповноважує та захищає». Він визначає основні пріоритети та загальну бюджетну основу для програм зовнішньої дії ЄС під заголовком «Сусідство і світ», включаючи створення Інструменту сусідства, розвитку та міжнародного співробітництва. Метою Регламенту розвиток та міжнародне співробітництво, підтримка та просування цінностей та інтересів Союзу в усьому світі з метою досягнення цілей та принципів його зовнішньої дії, як зазначено у статті 3, статтях 8 та 21 Договірі про Європейський Союз.

У Договорі про функціонування ЄС³⁹⁸ крім норм, щодо громадянства ЄС закріплені такі права і свободи громадян ЄС, як право на вільне пересування та постійне проживання на території держав-членів, право обирати та бути обраним на муніципальних виборах держави-члена і виборах Європарламенту, також право на дипломатичний та консульський захист, право на звернення до інститутів чи органів ЄС. Цей нормативний акт закріплює свободу пересування працівників та принцип рівності в оплаті праці чоловіків і жінок. Також приділяється увага гарантіям захисту прав і свобод людини таким як компенсація збитків особі, завданих діяльністю ЄС та його посадовими особами. Рішення Суду ЄС визначають основні принципи захисту прав і свобод особи в ЄС.

Для становлення забезпечення прав і свобод в ЄС, Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників³⁹⁹ має особливий статус у праві ЄС. Хартія визначає перелік основних прав і свобод, які визнаються за кожною

³⁹⁷ Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing the Neighbourhood, Development and International Cooperation Instrument. COM/2018/460 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2018%3A460%3AFIN> (date of access: 06.05.2022).

³⁹⁸ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями : Договір Європ. Союзу від 06.02.1992 р. : станом на 25 берез. 1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

³⁹⁹ Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників (укр/рос) : Хартія Європ. співтовариства від 09.12.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044#Text

особою, яка перебуває на території ЄС, та визначає громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права. Завдяки цьому нормативному акту всі вони набули однакового правового режиму. Хартія передбачає новий, так скажімо, погляд на людину та її місце у світі, це підтверджується тим, що у преамбулі проголошено, що в центрі діяльності ЄС знаходиться людина та її основоположні інтереси. Це трохи інакший підхід, адже більшість міжнародних правових документів за основу класифікації основних прав беруть предмет суб'єктивного права, а класифікація прав і свобод у Хартії здійснена на основі захисту основних цінностей, таких як людська гідність, свобода особи, рівність та солідарність. Окремі ж розділи присвячені громадянству та правосуддю. Основні права і свободи особи поділяються на декілька категорій: особисті права і свободи; політичні права і свободи; економічні, соціальні та культурні права; основні обов'язки, а їх вже доповнюють гарантії прав і свобод особи. Хартія також передбачає положення щодо зловживання правом, та передбачає недопущення з боку представників влади чи приватних осіб надмірного обмеження прав і свобод інших осіб.

Права і свободи у Європейському Союзі гарантують інституційні, процесуальні та матеріальні заходи. До інституційних гарантій відносять судовий захист та позасудові механізми захисту такі як Омбудсман Європейського Союзу, Комісія, Європейський контролер із захисту даних, Загальний контрольний орган у межах Європолу, дипломатичні та консульські представництва держав-членів у третіх країнах. Процесуальні ж гарантії містять: право особи на справедливий і публічний розгляд її справи протягом розумного часу незалежним і неупередженим судом; право на правову допомогу; презумпцію невинності; принцип недопущення повторного притягнення до кримінальної відповідальності за злочин, за який особа вже була покарана чи виправдана у державах-членах (ст. 50); заборона позбавлення свободи за борги та інші. Матеріальні гарантії полягають у компенсації збитків, завданих особам з боку інших осіб. Майнову відповідальність несуть фізичні та юридичні особи,

органи ЄС та держави-члени. Майнова відповідальність фізичних і юридичних осіб регулюється переважно внутрішнім правом держав-членів.

Звичайно що з часів заснування, Європейський Союз зробив багато кроків на шляху становлення своєї власної системи захисту прав людини. Як від повного не визнання ідеї, що захист прав людини може мати примат над положеннями права ЄС, і аж до розробки власного переліку прав людини, що міститься у Хартії основних прав. До того ж з моменту підписання Лісабонської угоди⁴⁰⁰, були запроваджені правові основи для приєднання ЄС до Європейської конвенції з прав людини. Ми переконані, що досвід ЄС ставить перед Україною важливі та актуальні питання про поступове вдосконалення своєї власної системи захисту прав людини, так як відповідно до критерій вступу до ЄС лише держава із відповідним рівнем дотримання прав та основних свобод людини має можливість стати повноправним членом Європейського Союзу.

Уряди сучасних держав ніколи не повинні порушувати права людини, але вони також повинні гарантувати, що права людей дотримуються та виконуються належним чином, відповідно до чинного законодавства. Наприклад, одна справа мати право на освіту, прописане в конституції, декларації, але якщо наші уряди не створять належні умови для забезпечення функціонування шкіл і рівні можливості доступу до освіти для всіх дітей, це право не буде реалізовано. Аналогічно, без системи, яка дозволяє безпечно та вільно голосувати, наше право голосувати при виборі уряду стає просто безглуздом. На міжнародному рівні, національні уряди збираються в Організації Об'єднаних Націй, щоб обговорити та встановити різні стандарти прав людини. Наприклад, Загальна декларація прав людини ООН закладає основу для всіх наших прав людини – вона є основою для всіх міжнародних законів і договорів з прав людини, які були зроблені з тих пір.

Відповідальність за захист прав людини, поширюється на:

- держави, як і уряди держав, представлені міністрами, дипломатами тощо. Вони несуть основну відповідальність за сприяння, захист, повагу та

⁴⁰⁰ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2006. OJ C 306, 17.12.2006. 271 P. URL: <http://data.europa.eu/eli/treaty/lis/sign> (date of access: 06.05.2022).

виконання прав людини. Вони несуть цю відповідальність перед будь-ким на їх території або тим, хто може підпадати під їхню юрисдикцію, контроль чи вплив. Наші уряди мають величезний вплив на реалізацію та заперечення прав людини через закони, які вони ухвалюють, а судові системи мають надати громадянам шляхи до правосуддя та відшкодування шкоди за порушення цих прав;

- ООН має різноманітні функції, які допомагають нам підтримувати узгоджені глобальні стандарти прав людини, виявляти порушення та шукати засоби правового захисту та заохочувати до їх покращення;

- бізнес та інші «недержавні» суб'єкти. Бізнес має значний вплив на права людини. Суворі закони та нормативні акти, які підлягають виконанню, мають важливе значення, але підприємства зобов'язані поважати права, а також можуть активно слідувати інструкціям з прав людини та забезпечити наявність надійних систем для забезпечення доступу до засобів правового захисту у разі спорів або порушень. Інші недержавні суб'єкти включають об'єднання чи асоціації, які можуть впливати на захист права людини;

- правозахисники та правозахисний рух. Ми всі маємо право захищати та заохочувати права людини, і це може приймати різні форми. Люди, які знаходять час для просування чи захисту прав людини, незалежно від того, чи є це частиною їхньої роботи чи у свій час, є частиною правозахисного руху – широкого кола людей та організацій, які хочуть бачити відданість свободі, повазі, рівності. і гідності, захищена в наших законах і відображена в самих системах і структурах, на які спираються наші суспільства.

Правове визнання та захист самих правозахисників має вирішальне значення для забезпечення того, щоб вони могли працювати в безпечному, сприятливому середовищі та бути вільним від нападів, репресій та необґрунтованих обмежень⁴⁰¹. Правове визнання та захист захисників також сприяє досягненню ширших цілей захисту прав людини та сприяння демократії, сталого розвитку та поваги до верховенства права.

⁴⁰¹ Ткачук Л. В. Правозахисні гарантії прав людини в Україні: теоретико-правова характеристика. Часопис Київського університету права. 2018. №4. С. 73-77.

ЄС підтримує принципи, що містяться в нормативних актах про право та відповідальність окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загально визнані права людини та основоположні свободи. Хоча головна відповідальність за сприяння та захист прав людини лежить на державах, ЄС визнає, що окремі особи, групи та органи суспільства відіграють важливу роль у просуванні справи прав людини. Діяльність правозахисників включає:

- документування порушень;
- пошук засобів правового захисту для потерпілих від таких порушень шляхом надання правової, психологічної, медичної чи іншої підтримки;
- боротьба з культурою безкарності, яка приховує систематичні та неодноразові порушення прав людини та основних свобод;
- включення культури прав людини та інформації про правозахисників на національному, регіональному та міжнародному рівнях.

Робота правозахисників часто передбачає критику політики та дій уряду. Однак уряди не повинні сприймати це як негатив, адже принцип надання місця для незалежності розуму та вільного обговорення політики та дій уряду є фундаментальним і є випробуваним способом встановлення кращого рівня захисту прав людини. Правозахисники можуть допомагати урядам у заохоченні та захисті прав людини. У рамках консультаційних процесів вони можуть відігравати ключову роль у допомозі у розробці відповідного законодавства, а також у розробці національних планів і стратегій щодо прав людини. Цю роль також слід визнати та підтримувати. ЄС визнає, що діяльність правозахисників з роками набула все більшого визнання. Вони все частіше намагаються забезпечити більший захист жертв порушень. Однак цього прогресу досягнуто дорогою ціною: самі захисники все частіше стають об'єктами атак, а їхні права порушуються в багатьох країнах. ЄС вважає важливим забезпечити безпеку правозахисників та захистити їхні права. У зв'язку з цим важливо застосовувати гендерний аспект при підході до питання правозахисників.

ЄС визнає, що спеціальні процедури Ради ООН з прав людини (а також осіб і груп, які їх здійснюють): спеціальні доповідачі, спеціальні представники,

незалежні експерти та робочі групи) є життєво важливими для міжнародних зусиль із захисту правозахисників через їх незалежність і неупередженість та їх здатність діяти та висловлюватись щодо порушень проти правозахисників у всьому світі та вчинити в країні відвідування. Хоча Спеціальний доповідач з питань правозахисників відіграє особливу роль у цьому відношенні, повноваження інших спеціальних процедур також мають відношення до правозахисників. Дії ЄС на підтримку спеціальних процедур включатимуть:

- заохочення держав приймати в принципі запити про відвідування країн відповідно до спеціальних процедур ООН;
- сприяння через місії ЄС використання тематичних механізмів ООН місцевими правозахисними спільнотами та правозахисниками, включаючи, але не обмежуючись, сприяння встановленню контактів та обміну інформацією між тематичними механізмами та правозахисниками;
- оскільки мандата спеціальної процедури не може бути виконана за відсутності відповідних ресурсів, держави-члени ЄС підтримають виділення достатніх коштів із загального бюджету Управлінню Верховного комісара ООН з прав людини.

Держави все ж несуть основну відповідальність за забезпечення того, щоб захисники могли виконувати свою роботу вільно та в безпечному та сприятливому середовищі. За останні роки широкий спектр експертів і механізмів у країнах-членах ООН, включаючи спеціальні процедури, договірні органи, Раду з прав людини та Управління Верховного комісара з питань права людини – разом із регіональними правозахисними органами та експертами закликали держави впроваджувати закони, які чітко гарантують права, підтвержені в Загальній декларації прав людини⁴⁰², а також переглядати та змінювати закони, які обмежують, стигматизують або криміналізують роботу захисників. Незважаючи на це, лише декілька держав всебічно включили Декларацію до національного законодавства, тоді як багато держав продовжують

⁴⁰² Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

виконувати законодавство, що обмежує здійснення основних прав і свобод, мова йде про права, які є вирішальними для захисників для виконання своєї законної роботи. У тих країнах, де розроблені спеціальні закони чи політика щодо захисту правозахисників, відсутність ресурсів чи політичної волі є перешкодою для їх ефективного виконання. Часто один комплекс прав людини потрібно збалансувати з іншим. Наприклад, Декларація прав людини пояснює, що кожен має право на свободу слова, але також пояснює, що кожен має право бути в безпеці та вільним від дискримінації. Це означає, що наше право на свободу слова не поширюється на слова, які розпалюють ненависть, насильство або завдають шкоди комусь іншому. Тоді як інші права є «абсолютними». Наприклад, катування ніколи не є прийнятними за будь-яких обставин – для них немає жодного виправдання, і вони суворо заборонені в будь-якій формі.

Загалом, виокремлюють судові та позасудові способи захисту. Захист у судовому порядку прав людини від порушень з боку міжнародних інституцій відносять до юрисдикції Суду ЄС. А до позасудових інститутів, які забезпечують захист прав особи, варто віднести такі органи: омбудсмен Європейського Союзу, Агентство основних прав ЄС та органи ЄС, такі як Єврокомісія та Рада ЄС. Варто зазначити, що функції цих органів в сфері прав особи відносяться до захисту прав особи від порушень з боку органів Європейського Союзу, а не держав-членів ЄС. Позасудові органи, до компетенції яких належить захист прав особи, варто розмежувати у такий спосіб. Залежно від мети утворення: спеціалізовані інститути із захисту прав особи: Агентство основних прав Європейського Союзу, Омбудсмен Європейського Союзу, органи загальної компетенції: Єврокомісія чи Рада ЄС. За суб'єктом звернення до інституту щодо захисту прав: омбудсмен Європейського Союзу, щодо звернення окремих осіб, Агентство основних прав Європейського Союзу, що передбачає звернення окремих органів Європейського Союзу та Рада ЄС щодо звернення лише держав-членів ЄС. Рада Європейського Союзу є основним органом ЄС, з точки зору виконання різноманітних функцій. Її вважають головним нормотворчим органом ЄС. Важливо відзначити, що проблема захисту прав особи є не пріоритетною, а лише однією із функцій

діяльності цього органу ЄС. Основним виконавчим органом ЄС є Комісія Європейського Союзу, яка здійснює функцію дослідження протиправних дій та може застосовувати штрафні санкції до порушників. Об'єктом протиправних дій може бути правопорушення державою-членом вимог, що покладених на неї установчими договорами ЄС, в тому числі правопорушення в сфері прав людини. Основою в цьому процесі, в межах здійсненого розслідування є саме право на звернення як фізичних так і юридичних осіб до Комісії щодо протиправних дій, вчинених державою-членом. Процедури захисту прав людини, які застосовуються Комісією, варто вважати досить ефективними, адже вони поєднують в собі і інформаційну і представницьку функцію. З часу набрання чинності Маастрихтської угоди, в ЄС був створений певний механізм захисту прав людини, а саме омбудсмен Європейського Союзу. Інститут омбудсмена починається із Швеції, де він вперше з'явився ще у 1809 р. та вже пізніше застосовувався у країнах по всьому світу. Широке застосування омбудсмена після Другої світової війни, пов'язана з діяльністю Міжнародної комісії юристів та Організації Об'єднаних Націй, які дали напрямок на шляху до розвитку ідей щодо запровадження цього інституту в державах по всьому світу, а не лише в Європі і провели низку переговорів та з'їздів для впровадження у життя таких ідей. Основою функціонування цього інституту є, насамперед, демократичні принципи, які закладені у підвалени їх функціонування, та які забезпечують можливість ефективно охороняти та захищати права людини у кожній з держав⁴⁰³. Інститут євроомбудсмена в значній мірі доповнює законодавчі органи влади.

Загалом, окрім аналізу скарг, омбудсмен може самостійно розпочати розгляд ситуації, що можуть призвести до протиправних дій стосовно прав і свобод особи.

Повноваження омбудсмена передбачають такі питання як, наприклад, скарги щодо центральних і місцевих органів державної влади держав-членів; скарги на дії чи бездіяльність державних органів правосуддя; скарги щодо

⁴⁰³ Книш С. В. Передумови запровадження інституту омбудсмена Європейського Союзу. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. № 4. 2017. С. 183-187.

діяльності окремих суб'єктів. Якщо не має змоги досягти неконфліктного вирішення питання, то євроомбудсмен має змогу надіслати рекомендації щодо вирішення такого питання.

Надсилати звернення до омбудсмена мають можливість громадяни ЄС, люди, реєстрація проживання або перебування яких постійно чи тимчасово визначена в межах однієї з держав-членів Європейського Союзу, а також суб'єкти підприємницької діяльності, місце реєстрації яких знаходиться в межах ЄС. Агентство з фундаментальних прав ЄС є окремим органом, що має спеціальні повноваження щодо підвищення рівня захисту прав особи в ЄС. Основним завданням його є забезпечення допомоги інститутам ЄС та державам-членам щодо ухвалення рішень та розвитку повноважень для гарантування фундаментальних прав людини. Агентство не має права розглядати особисті звернення чи ухвалювати певні рішення, наслідком яких є їх неухильне виконання, але воно грає важливу роль у створенні нормативної бази, що поєднує основні принципи прав особи та дієвий механізм захисту прав людини в межах ЄС.

Зрозуміло, що вказані вище механізми охорони й захисту прав особи мають певні недоліки, і хоча особа має гарантоване право звертатись до євроомбудсмена і до Агентства з фундаментальних прав ЄС, але, разом з тим, ці установи не мають належних повноважень щодо ухвалення рішень, які мають неухильно та негайно виконуватися. Ці органи грають лише опосередковану роль у неконфліктному вирішенні проблем. Тому, важливо сказати, що прийняті рішення не мають загальнообов'язкової юридичної дії та існує велика ймовірність того, що вони не будуть розглянуті.

Європейську конвенцію з прав людини, прийняту в 1950 році, ратифікували 47 країн-членів Ради Європи. Усі 27 країн-членів ЄС є сторонами конвенції. Щоб гарантувати, що ЄС і законодавство ЄС підпорядковуються тим же стандартам, що й країни-члени, Лісабонський договір встановлює зобов'язання Європейського Союзу приєднатися до Конвенції. Приєднання завершить захист основних прав громадян ЄС і зміцнить основні цінності. Це також підвищить

ефективність законодавства ЄС та посилить узгодженість захисту основних прав у Європі⁴⁰⁴.

Повага до прав людини є фундаментальною частиною всіх відносин ЄС з країнами, що не входять до ЄС, і міжнародними установами. Наприклад, усі договори та угоди, підписані ЄС, мають відповідати правам людини, визначеним Хартією ЄС. Це означає, що всі органи Ради, які займаються закордонними справами, повинні включати права людини у свою роботу.

На додаток до цього, заохочення прав людини також є пріоритетом саме по собі. Орієнтиром для роботи ЄС у цій сфері є план дій щодо прав людини та демократії, прийнятий у листопаді 2020 року на період 2020-2024 років⁴⁰⁵. Рада схвалила висновки щодо Плану дій ЄС з прав людини та демократії на 2020-2024 роки. План дій визначає рівень амбіцій та пріоритети ЄС у цій сфері у відносинах з усіма третіми країнами, ним Рада підтверджує тверду відданість ЄС подальшому просуванню універсальних цінностей для всіх. У ньому визначені амбіції та пріоритети ЄС на період 2020-2024 років, структуровані навколо п'яти основних напрямків діяльності: захист та розширення прав і можливостей осіб; побудова стійких, інклюзивних та демократичних суспільств; просування глобальної системи прав людини та демократії; нові технології: використання можливостей і вирішення проблем; доставку, працюючи разом. Незважаючи на те, що керівні принципи ЄС з прав людини, прийняті Радою ЄС, не мають юридичної сили, вони містять практичні інструкції для представництв ЄС у всьому світі щодо: заходів проти смертної кари; діалоги з прав людини; права дитини; заходи проти катувань та іншого жорстокого поводження; захист дітей у збройних конфліктах; захист правозахисників; дотримання норм міжнародного гуманітарного права; боротьба з насильством щодо жінок і дівчат; сприяння свободі релігії та переконань. ЄС регулярно включає права людини в політичні діалоги з третіми країнами або регіональними організаціями. Він також

⁴⁰⁴ Gerards J. *General Principles of the European Convention on Human Rights*. Cambridge University Press, 2019. 274 p.

⁴⁰⁵ EU Action Plan on Human Rights and Democracy 2020-2024 : Press release. 19 November 2020. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/11/19/council-approves-conclusions-on-the-eu-action-plan-on-human-rights-and-democracy-2020-2024/> (date of access: 06.05.2022).

проводить діалоги та консультації, спеціально присвячені правам людини, з приблизно 40 країнами. Дипломатичні демарші (конфіденційні) та декларації (що є публічними), що стосуються політики прав людини та конкретних порушень прав у третіх країнах, також є важливими засобами дипломатичного тиску в міжнародних відносинах.

Ніхто не повинен залишатися один на один з порушеними правами, жодне право людини не ігнорується. З цією метою ЄС та його держави-члени використовуватимуть повний спектр своїх інструментів у всіх сферах зовнішньої діяльності, щоб зосередитися на глобальному лідерстві ЄС у сфері прав людини та демократії та в реалізації дій ЄС та подальшого зміцнення глобального лідерства ЄС. План⁴⁰⁶. Рада ухвалила рішення та постанову про встановлення глобального режиму санкцій щодо прав людини. Вперше ЄС оснащує себе структурою, яка дозволить йому націлюватись на осіб, організації та органи, включаючи державних та недержавних суб'єктів, відповідальних за серйозні порушення та зловживання прав людини, причетних до них чи пов'язаних із ними у всьому світі. важливо, де вони відбулися. Такі обмежувальні заходи передбачатимуть заборону на поїздки для фізичних осіб та заморожування коштів як для фізичних, так і для юридичних осіб. Крім того, фізичним та юридичним особам в ЄС буде заборонено надавати кошти тим, хто перелічений, прямо чи опосередковано. Обмеження для цілеспрямованих обмежувальних заходів застосовуються до таких дій, як геноцид, злочини проти людства та інші серйозні порушення чи зловживання прав людини (наприклад, катування, рабство, позасудові вбивства, свавільні арешти чи затримання). Інші порушення чи зловживання прав людини також можуть підпадати під дію режиму санкцій, якщо ці порушення чи зловживання є широко поширеними, систематичними або викликають серйозне занепокоєння щодо цілей спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Рада, діючи за пропозицією країни-члена або Верховного

⁴⁰⁶ Council Regulation (EU) 2020/1998 of 7 December 2020 concerning restrictive measures against serious human rights violations and abuses. OJ L 410I , 7.12.2020, p. 1–12. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.LI.2020.410.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2020%3A410I%3ATOC> (date of access: 06.05.2022).

представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки, повинна створити, переглянути та внести зміни до списку санкцій. Захист прав людини залишаються наріжним каменем і пріоритетом зовнішньої дії ЄС і відображає рішучість ЄС боротися з серйозними порушеннями та порушеннями прав людини.

Так от, у 2000 році Європейський парламент, Європейська комісія та Рада проголосили Хартію основних прав ЄС. У цьому документі викладені основні права і свободи, визнані Європейським Союзом. Із набуттям чинності Лісабонського договору у 2009 році права, свободи та принципи, викладені в Хартії, стали юридично обов'язковими для ЄС та держав-членів під час імплементації законодавства ЄС. Угода також закликає Європейський Союз приєднатися до Європейської конвенції з прав людини. Він встановлює зобов'язання: поважати основні права в Європейському Союзі; просувати та закріплювати права людини у зовнішніх діях ЄС. Рада забезпечує врахування основних прав при розробці законодавства та дій ЄС. Він також працює над просуванням прав людини у відносинах з країнами, що не входять до ЄС, і міжнародними установами, а також у переговорах щодо міжнародних угод. Хартія основоположних прав Європейського Союзу захищає основні права, якими користуються люди в Європейському Союзі це сучасний і всеосяжний інструмент права ЄС, який захищає та заохочує права і свободи людей з огляду на зміни в суспільстві, суспільний прогрес, науково-технічний розвиток. Хартія підтверджує належне врахування повноважень і завдань ЄС, а також принцип субсидіарності, що встановлений на основі конституційних традицій та міжнародних зобов'язань, спільних для держав-членів ЄС, які включають Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположні свободи, соціальні хартії, прийняті ЄС та Радою Європи, а також практика Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини⁴⁰⁷. Роблячи основні права більш чіткими та помітними, він створює правову визначеність у ЄС.

⁴⁰⁷ Charter of Fundamental Rights of the European Union. OJ C 202, 7.6.2016, p. 389–405. URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj (date of access: 06.05.2022).

Статут містить преамбулу та 54 статті, згруповані в сім глав. Глава I: гідність (людська гідність, право на життя, право на недоторканність особи, заборона катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, заборона рабства та примусової праці). Глава II: свободи (право на свободу та недоторканність, повага до приватного та сімейного життя, захист персональних даних, право на шлюб та створення сім'ї, свобода думки, совісті та релігії, свобода вираження поглядів та інформації, свобода зібрань та асоціації, свобода мистецтв і наук, право на освіту, свобода вибору професії та право займатися роботою, свобода ведення бізнесу, право власності, право на притулок, захист у разі видалення, видворення або екстрадиція). Глава III: рівність (рівність перед законом, недискримінація, культурне, релігійне та мовне розмаїття, рівність між чоловіками та жінками, права дитини, права літніх людей, інтеграція людей з обмеженими можливостями). Глава IV: солідарність (право працівників на інформацію та консультації на підприємстві, право на колективні переговори та дії, право на доступ до послуг з працевлаштування, захист у разі необґрунтованого звільнення, справедливі та справедливі умови праці, заборона дитячої праці захист молоді на роботі, сімейне та професійне життя, соціальне забезпечення та соціальна допомога, охорона здоров'я, доступ до послуг загального економічного інтересу, захист навколишнього середовища, захист прав споживачів). Глава V: права громадян (право голосувати та бути кандидатом на виборах до Європейського парламенту та на муніципальних виборах, право на належне управління, право доступу до документів, Європейський омбудсмен, право подавати петиції, свобода переміщення та проживання, дипломатичний та консульський захист). Глава VI: правосуддя (право на ефективний засіб юридичного захисту та справедливий судовий розгляд, презумпція невинуватості та право на захист, принципи законності та пропорційності кримінальних правопорушень і покарань, право не бути засудженим або покараним двічі у кримінальному провадженні за те саме кримінальне правопорушення). Глава VII: загальні положення. Хартія поширюється на установи, органи, офіси та агентства ЄС у всіх їх діях. Він не

розширює повноваження та завдання, надані їм договорами. Хартія також застосовується до держав-членів, коли вони впроваджують законодавство ЄС.

Хартія застосовується у поєднанні з національними та міжнародними системами захисту основних прав, включаючи Європейську конвенцію з прав людини. Щороку, починаючи з 2010 року, Європейська комісія публікує щорічний звіт, який контролює хід застосування Хартії. Починаючи з 2021 року, дотримуючись стратегії посилення застосування Хартії в ЄС, звіт про хартію щороку зосереджується на іншій тематичній сфері, що має стратегічне значення, що регулюється законодавством ЄС. У 1999 році Європейська Рада дійшла висновку, що основні права, які застосовуються на рівні ЄС, повинні бути закріплені в Хартії, щоб надати їм більшу видимість. Хартія була офіційно проголошена в Ніцці в грудні 2000 року Європейським парламентом, Радою Європейського Союзу та Комісією. Хартія набула юридичної сили з набуттям чинності Лісабонського договору (див. підсумок) у грудні 2009 року і тепер має таку ж юридичну силу, що й договори ЄС. Хоча чітке посилення на права людини спочатку не було зроблено в договорах Співтовариства, Європейський Союз традиційно вкорінює свої зобов'язання щодо прав людини у своєму власному правовому порядку.

Отже, Хартія основоположних прав Європейського Союзу об'єднує основні права кожного, хто живе в Європейському Союзі. Його було введено, щоб забезпечити послідовність і ясність прав, встановлених у різний час і по-різному в окремих країнах-членах ЄС. Хартія визначає весь спектр громадянських, політичних, економічних і соціальних прав на основі: основних прав і свобод, визнаних Європейською конвенцією з прав людини, конституційних традицій держав-членів ЄС, наприклад, давнього захисту прав, які існують у загальному праві та інших державах-членах ЄС Соціальна хартія Ради Європи, Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників та інші міжнародні конвенції, учасниками яких є ЄС або його держави-члени. Хартія стала юридично обов'язковою для держав-членів ЄС, коли Лісабонський договір набрав чинності в грудні 2009 року. Чим Хартія відрізняється від Європейської

конвенції з прав людини? Хартію іноді плутають з Європейською конвенцією з прав людини. Незважаючи на те, що вони містять положення про права людини, які перетинаються, вони діють в окремих правових рамках: Хартія основоположних прав Європейського Союзу була розроблена ЄС і тлумачиться Судом Європейського Союзу. З іншого боку, Європейська конвенція з прав людини була розроблена Радою Європи в Страсбурзі і тлумачиться Європейським судом з прав людини.

Хартію можна розглядати як загальну основу прав людини в ЄС, з якого Європейська конвенція з прав людини становить лише одну, хоча й важливу частину. На відміну від Європейської конвенції, яка була включена до законодавства Великобританії Законом про права людини, Хартія основоположних прав застосовується лише до питань, що стосуються законодавства ЄС, але вона може бути порушена в судах Сполученого Королівства з таких питань.

Права людини в ЄС захищаються з точки зору як концепції «Спільноти», що впливають із самої системи ЄС. Існуюче законодавство ЄС та справи розглядаються, щоб розшифрувати способи, якими сам ЄС сприймає або міг би сприймати застосування міжнародного права (прав людини) до своєї системи, у також важливо врахувати відповідні міжнародно-правові принципи, які регулюють застосування прав людини, що мають зобов'язання перед такими організаціями, як ЄС⁴⁰⁸. Застосування міжнародного права прав людини має принаймні два суттєві наслідки. По-перше, це підвищує можливість ЄС захищати права людини, які наразі не захищені внутрішньою правовою системою ЄС. По-друге, це може вимагати від ЄС захисту цих прав людини не просто «негативним» захистом. Іншими словами, підпорядкування ЄС принципам міжнародного права кидає виклик концепціям та методам захисту прав людини Співтовариства.

⁴⁰⁸ Ahmed T., de Jesus Butler I. The European Union and Human Rights: An International Law Perspective. *European Journal of International Law*. 2006. Vol. 17, no. 4. P. 771–801. URL: <https://doi.org/10.1093/ejil/chl029> (date of access: 06.05.2022).

Питання забезпечення відповідності законодавства України європейським стандартам прав людини не є новелою нашого законодавства. Бажання України до адаптації національних нормативно-правових актів підтверджується низкою законодавчих норм, наприклад 14 червня 1994 р. було підписано Угоду про партнерство та співпрацю між Україною та Європейським Співтовариством та їхніми державами-членами, за умовами якої Україна взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення поступового приведення національного законодавства у відповідність до законодавства Співтовариства, зокрема у таких галузях, як охорона праці, охорона здоров'я та життя людей, довкілля, транспорт тощо. Ця Угода по суті не передбачала безпосередніх зобов'язань України, зокрема у сфері гармонізації національного законодавства із європейськими стандартами, по суті вона лише передбачала плани нашої держави поступово узгодити із положеннями національних нормативних актів із європейським законодавством. Пізніше ця угода втратила чинність з прийняттям Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами в 2014 році.

Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу⁴⁰⁹, передбачає, що адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що, у свою чергу, є основним напрямом української зовнішньої політики. Впровадження досвіду Європейського Союзу щодо захисту прав людини допоможе врегулювати ці питання в Україні та дасть можливість забезпечити ефективний механізм реалізації правових норм. До того ж, одним із основних принципів внутрішньої політики нашої держави у визнано забезпечення гарантованих Конституцією України прав та свобод громадян на основі запровадження європейських стандартів захисту прав людини. Для підтвердження курсу нашої держави на інтеграцію до Європейського Союзу стало підписання у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку,

⁴⁰⁹ Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV : станом на 4 листоп. 2018 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>

та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншого боку⁴¹⁰. Угода повністю набрала чинності у з 1 вересня 2017 р., а тому згідно з ст. 9 Конституції України, Угода є частиною національного законодавства. В Угоді про асоціацію передбачено, що важливою умовою для розвитку та поглиблення асоціації та інтеграції між сторонами є поступова адаптація законодавства України до законодавства ЄС. Варто зазначити, що для визначення процесу забезпечення відповідності національного законодавства у сфері захисту прав людини, відповідним європейським стандартам у названих документах використовуються різні поняття. Так, в Угоді про асоціацію використовуються такі категорії та терміни, як «приведення у відповідність», «узгодження», «наближення», «зближення», «досягнення сумісності законодавства України із законодавством ЄС» та ін.

Можна зробити висновок, що, незважаючи на те, що природа ЄС відрізняється від міжнародних та регіональних організацій, чия мета безпосередньо пов'язана із заохоченням чи захистом прав людини, ЄС має політичний та фінансовий інструментарій для опосередкованого посилення захисту прав людини. Починаючи від Ради Європейського Союзу, яка регулярно продовжувала санкції проти Росії, і закінчуючи невеликими довгостроковими або короткостроковими проектами та фінансовими інструментами.

У національній галузевій науці при дослідженні євроінтеграційних процесів також застосовують такі поняття, як «гармонізація», «адаптація», «імплементація». Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України «Про затвердження Методики визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм»⁴¹¹ від 16 березня 2005 р. передбачає, що гармонізація, іншими словами приведення у відповідність – це процес приведення національних стандартів у відповідність до стандартів ЄС. У свою чергу, адаптація законодавства, тобто зближення у даному нормативно-

⁴¹⁰ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014 р. : станом на 30 листоп. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

⁴¹¹ Про затвердження Методики визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм : Наказ М-ва економіки та з питань європ. інтеграції України від 16.03.2005 р. № 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-05#Text>

правовому акті визначається як процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність до *acquis communautaire* – правової системи ЄС, включаючи акти законодавства ЄС (але не обмежуючись ними), прийняті в ЄС, спільною зовнішньою політикою та політикою безпеки, співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ⁴¹².

Таким чином, в теперішніх умовах з урахуванням прагнення України вступити до ЄС, для визначення процесу приведення законодавства України у сфері захисту прав людини у відповідність до європейських стандартів варто застосовувати саме поняття «адаптація». Імплементация європейських норм у національну правову практику, в цілому є практичним втіленням процесу адаптації. Імплементация визначає здійснення комплексу заходів для забезпечення у національній практиці соціального захисту настання сприятливих правових наслідків для суб'єктів відповідних правовідносин, аналогічних тим, які настають для громадян ЄС, і які є одним із вимог для вступу України до ЄС. Тому, враховуючи викладене вище, на нашу думку, європейські стандарти прав людини є різновидом міжнародних стандартів відповідних прав, що закріплені в актах Ради Європи та ЄС, які мають застосовуватися країнами Європи з метою гармонізації законодавства у сфері захисту прав людини. Варто звернути увагу, що європейські стандарти захисту прав людини є лише одним із різновидів міжнародних стандартів відповідного права, тому можна стверджувати, що їм притаманні всі ознаки, що характерні для останніх. Разом з тим, особливістю стандартів досліджуваних питань захисту прав людини є сфера їхнього поширення, яка обмежується виключно державами, що географічно належать до Європи як частини світу. Однією з таких держав і є Україна.

Принцип верховенства права широко закріплений в міжнародних документах, тому, важливість верховенства права підкреслюється в самій преамбулі Загальної декларації прав людини, де вказано, що метою цього документа є забезпечення дотримання прав людини захищене верховенством

⁴¹² Бориченко Є. С. Європейські стандарти права на соціальний захист: теоретико-правовий аспект. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 37(3). С. 107-110.

права. Впровадження принципу верховенства права широко застосовувалось в діяльності ООН ряду європейських організацій, органів ЄС, Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі та навіть в багатьох неурядових організаціях. Верховенство права в діяльності ООН було предметом постійного обговорення та поступово суттєво впроваджувалось, визначивши себе як одну з найважливіших сфер організації⁴¹³. І хоча верховенство права безпосередньо не закріплено в Статуті ООН, текст його преамбули містить положення, які несумісні з цим принципом: «створювати дії, за зобов'язаннями, що випливають з договорів та інших джерел міжнародного права»; «здійснювати мирними засобами, в відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, вирішення міжнародних спорів, які можуть призвести до порушення миру»⁴¹⁴. Ці положення передбачають принцип *pacta sunt servanda* і принцип мирного вирішення міжнародних спорів, дотримання яких є важливою умовою для здійснення верховенства міжнародного права. Згадка цього принципу відсилає до Загальної декларації прав людини, яка вважається першим актом с часів Міжнародного біллу про права людини. З нього випливає, що необхідно, щоб права людини були захищені саме верховенством права. Важливо зазначити, що ООН має сприяти забезпеченню трьох основних свобод з метою заохочення прав людини і верховенства права: свобода вирішення проблем, пов'язаних із миром та безпека без страху; свобода від необхідності забезпечення подальшого розвитку; свобода жити в гідних людських умовах. Примітно, що за результатами діяльності та співробітництва держав і урядів, які визнали верховенство права як важливу умову для міжнародного співробітництва і грають величезну роль у зміцненні міжнародного миру та безпеки, прав людини та розвитку, прийнято «Декларація про верховенство права на національному та Міжнародний рівень»⁴¹⁵. Верховенство права

⁴¹³ National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights : Resolution 48/134 adopted by the UN General Assembly on 20 December 1993 [on the report of the Third Committee (A/48/632/Add.2)]. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/48/134>. (date of access: 06.05.2022).

⁴¹⁴ Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : Статут Орг. Об'єдн. Націй від 26.06.1945 р. : станом на 16 верес. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

⁴¹⁵ Declaration of the High-level Meeting of the General Assembly on the Rule of Law at the National and International Levels. Resolution adopted by the General Assembly [without referral to the Main Committees (A/67/L.1)]. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/ruleoflaw2012.shtml. (date of access: 06.05.2022).

визнається одним із основоположних принципів Європейського Співтовариства та закріплено в його регіональних актах. Зокрема, Преамбула Статуту Ради Європи визнає прихильність національних урядів до духовно-моральних цінностей які є спільним надбанням їхніх народів і правдивим джерелом свободи особистості, політичної свободи та основних загальних принципів права права. Статут Ради Європи проголошує принципи, які лежать в основі демократії – свобода особистості, політична свобода та верховенство права: «Кожен член Ради Європи повинен визнавати принцип верховенства права і принцип що вказує на те що всі особи під її юрисдикцією користуються правами людини і мають основні свободи. Вони щиро співпрацюють і вчиняють активні дії у досягненні мети Ради. Не виконання членами Ради Європи цих зобов'язань призведе до їх виключення від Ради». Принцип дії верховенства права також закріплено в преамбулі та ст.2 Договору про Європейський Союз та визначає загальнолюдськими цінностями разом з людською гідністю свободу, демократію, рівність та повагу до прав людини. Згідно з цим нормативним актом, «основні права, які гарантуються Європейською конвенцією з охорони прав людини та основоположних свобод впливають із конституційних традицій, спільних для її судового тлумачення, здійснене двома міжнародними судовими установами: Європейським судом з прав людини і Судом ЄС, які відіграють важливу роль у формуванні та тлумаченні концепції верховенства права. При тлумаченні певних конвенційних прав, Європейський суд з прав людини неодноразово посилався на принцип верховенства права, закріплений у його преамбулі⁴¹⁶. Таким чином, верховенство права в роботі ОБСЄ відіграє важливу роль у просуванні та захисті прав людини. Верховенство права здійснюється через прозору, доступну, неупереджену та законну діяльність судів, прокурорів, адвокатів, правозахисників, незалежних судів та інших правоохоронних органів. У той же час, в цьому контексті влада обмежена у своїй діяльності, оскільки не має судового органу, на відміну від Міжнародного суду при ООН або

⁴¹⁶ Коваленко Я. І. Аналіз діяльності органів Європейського Союзу, до компетенції яких входить захист прав людини. Вісник пенітенціарної асоціації України. 2018. №1. С. 184-190.

Європейського суду з прав людини. Стаття 8 Конституції України⁴¹⁷ визнала та закріпила принцип верховенства права в Україні як обов'язковий. Однак на нормативному рівні його межі та механізм реалізації не визначені. Насамперед реалізація правової держави спрямована на забезпечення реалізації прав людини державними інституціями. Таким чином, принцип верховенства права зобов'язує суд тлумачити правові положення таким чином, щоб забезпечити пріоритет прав людини при вирішенні справи. Тлумачення не може обмежувати права людини, і всі рішення повинні прийматися щодо їх підтримки та захисту. Враховуючи важливість і значення верховенства права для демократичних правових держав, воно знайшло широке відображення в багатьох міжнародних нормативних актах, міжрегіональних документах, в актах окремих держав. Принцип верховенства права визнається одним із фундаментальних і непорушних ідеалів сучасних демократій, якого повинні дотримуватися всі інститути громадянського суспільства на всіх рівнях. Саме тому аналіз свідчить, що як доктрина, так і міжнародно-правові акти про права людини та верховенство права багато в чому взаємопов'язані і простежуються в діяльності ООН, ЄС, ОБСЄ, Ради Європи, ЄСП. На міжнародному рівні були визначені концепції, правовий зміст, компетенція відповідних інституцій, напрями реалізації та заходи щодо посилення захисту прав людини в міжнародних, національних та конфліктних ситуаціях та імплементації норм закону⁴¹⁸.

Європейський Союз вважає, що сприяння та захист прав людини в усьому світі є законною турботою міжнародного співтовариства. Європейський Союз зобов'язаний своєю правовою системою сприяти правам людини, демократизації та розвитку. Універсальність, взаємозв'язок і неподільність прав людини, включаючи громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права, підтверджені Всесвітньою конференцією з прав людини 1993 року у Відні⁴¹⁹, є

⁴¹⁷ Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>

⁴¹⁸ Omelchuk O. M. Protection of human rights in the context of the development of the rule of law principle: The international aspect. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. №28 (1). С. 32-42.

⁴¹⁹ Vienna Declaration and Programme of Action ADOPTED 25 June 1993 BY the World Conference on Human Rights in Vienna. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/vienna-declaration-and-programme-action>

центральним принципом, яким керуються її дії. Всесвітня конференція з прав людини підтверджує урочисте зобов'язання всіх держав виконувати свої зобов'язання щодо сприяння загальній повазі, дотриманню та захисту всіх прав людини та основних свобод для всіх відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, інших документів, що стосуються до прав людини та міжнародного права. Універсальність цих прав і свобод не викликає сумнівів. У цьому контексті розширення міжнародного співробітництва в галузі прав людини має важливе значення для повного досягнення цілей Організації Об'єднаних Націй. Права людини та основні свободи є правом народження всіх людей; їх захист і сприяння є першим обов'язком урядів. Політика Європейського Союзу базується на міжнародно узгоджених рамках і стандартах, які відображають віру в те, що права людини та демократія є не «західними» цінностями, а загальнолюдськими цінностями, які підтримують усі члени ООН. ЄС працює над повною ратифікацією та впровадженням усіх основних міжнародних документів з прав людини. Європейська комісія, виконавчий орган Європейського Союзу, бере активну участь у міжнародних форумах з прав людини, таких як Комісія ООН з прав людини, підготовка Всесвітньої конференції проти расизму та Спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН з питань дітей. Основними інструментами, доступними для Європейського Співтовариства для сприяння дотриманню прав людини, є угоди про співпрацю та партнерство з третіми країнами. Нова політика розвитку Європейського Співтовариства міцно ґрунтується на принципі сталого, справедливого та соціального розвитку людини та суспільства за участю. Заохочення прав людини, демократії, верховенства права та належного управління є невід'ємною частиною нової політики.

Права людини, демократія та верховенство права лежать в основі ЄС. Тривалий час захищені Європейським Судом як неписані загальні принципи, права людини офіційно визнані як питання внутрішнього конституційного права ЄС і набули помітної ролі як обмеження легітимності дій як інституцій ЄС, так і держави-члени (принаймні, якщо вони діють в рамках законодавства ЄС). Вони

також офіційно ввели контрольні показники, яким повинні відповідати нові члени, перш ніж вони отримають економічні переваги європейського внутрішнього ринку⁴²⁰. Верховенство права є однією із спільних цінностей ЄС (ст. 2 ДЄС). Європейська комісія разом з Європейським парламентом і Радою відповідає згідно з Договорами за гарантування поваги до верховенства права як фундаментальної цінності нашого Союзу та забезпечення поваги права, цінностей і принципів ЄС. І Європейський Союз має в своєму розпорядженні особливий політичний механізм, який має забезпечувати повагу до його фундаментальних цінностей, на додаток до помітного апарату судових засобів правового захисту, які є загальнодоступними для забезпечення дотримання закону. Проте, коли верховенство права серйозно ставиться під сумнів в одній із держав-членів, відповіді або відсутні, або неадекватні, або викликають серйозні сумніви щодо їхньої власної відповідності верховенству права. Те, що здається ефективним, є непрацездатним, те, що діє, може бути неефективним (діалог згідно з принципами верховенства права), тоді як те, що є працездатним і ефективним (тимчасові заходи, передбачені в рамках цієї ж процедури) здається, що вони просто перешкоджають, а не підтримують ті самі цінності, які вони мають захищати. Законодавство ЄС спрямоване на те, щоб усі країни ЄС поважали спільні цінності ЄС, включаючи верховенство права. Запобіжний механізм Договору про ЄС може бути задіяно лише у разі «явного ризику серйозного порушення» та механізму санкцій Договору лише у разі «серйозного та постійного порушення державою-членом» цінностей.

Програми Європейського Союзу та держав-членів, спрямовані на сприяння розвитку демократичних процесів та інституцій, а також заохочення та захист прав людини в країні, що розвиваються, такі як Європейський інструмент для демократії та прав людини, є одним з широкого спектру практичної підтримки для допомоги правозахисникам. Вони можуть включати, але не обов'язково обмежуються програмами співробітництва держав-членів у розвитку, а також включати наступне:

⁴²⁰ Ciampi A. Can the EU Ensure Respect for the Rule of Law by its Member States?. The Case of Poland, in Osservatorio sulle fonti. 2018. No. 3. URL: <http://www.osservatoriosullefonti.it> (date of access: 06.05.2022).

– підтримка правозахисників, а також неурядових організацій, які сприяють і захищають діяльність правозахисників, шляхом таких заходів, як розбудова потенціалу та інформаційні кампанії, а також сприяння співпраці між недержавними організаціями, правозахисниками та національними правозахисними установами⁴²¹;

– підтримка створення та робота національних органів із заохочення та захисту прав людини, створених відповідно до Паризьких принципів⁴²², у тому числі національних установ з прав людини, офісів омбудсмена та Комісії з прав людини;

– сприяння створенню мереж правозахисників на міжнародному рівні, у тому числі шляхом сприяння проведенню зустрічей правозахисників як у ЄС, так і за його межами;

– прагнучи до того, щоб правозахисники в третіх країнах мали доступ до ресурсів, включаючи фінансові ресурси, з-за кордону та щоб вони могли бути поінформовані про наявність цих ресурсів та способи їх запиту;

– забезпечення того, щоб освітні програми з прав людини пропагували, серед іншого, Декларацію ООН про захисників прав людини;

– забезпечення заходів для швидкої допомоги та захисту правозахисників, які перебувають у небезпеці в третіх країнах, наприклад, у разі необхідності, видача екстрених віз та сприяння тимчасовому притулку в країнах-членах ЄС.

Комплексні закони про захист даних мають важливе значення для захисту прав людини – найбільш очевидно, права на приватність, а також багатьох пов'язаних з цим свобод, які залежать від нашої здатності робити вибір щодо того, як і з ким ми ділимося інформацією про себе. Загальний регламент Європейського Союзу про захист даних⁴²³ є однією з найсильніших і найбільш

⁴²¹ Melnyk O., Kyzmenko Y. Non-Governmental Organizations in the System of Guarantees of the Realization of the Human Right to Life in European Countries. Association agreement: from partnership to cooperation. Association agreement: from partnership to cooperation : collective monograph. Hamilton, 2018. P. 126–129. URL: <http://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/1700> (date of access: 06.05.2022).

⁴²² Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles). Adopted 20 December 1993 by General Assembly resolution 48/134. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-relating-status-national-institutions-paris> (date of access: 06.05.2022).

⁴²³ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing

комплексних спроб у всьому світі врегулювати збір і використання персональних даних як урядами, так і приватним сектором. Він був прийнятий у 2016 році Європейським Союзом і набув чинності 25 травня 2018 року в 28 країнах-членах ЄС. Якщо буде надійно запроваджено та запроваджено, це посилить захист конфіденційності в Європі та, можливо, далеко за її межами. Нові гарантії регламенту особливо важливі для прав людини в цифрову епоху. Нещодавні скандали, пов'язані з Facebook, а також занепокоєння громадськості з приводу порушення цифрових даних, цільової реклами та профілювання в приватному секторі викликали заклики до посилення контролю над тим, як збираються та використовуються персональні дані. Загальний регламент Європейського Союзу про захист даних ЄС – це новий набір правил, метою якого є посилення захисту персональних даних та забезпечення узгодженості такого захисту в усьому ЄС. Регламент базується на існуючій Директиві ЄС про захист даних від 1995 року⁴²⁴, важливому наборі законів, що передували поширенню смартфонів і розвитку соціальних мереж та інших онлайн-сервісів, які компанії пропонують користувачам безкоштовно, але фінанси за допомогою цільової реклами на основі даних. Регламент ЄС розширює захист конфіденційності директиви та вводить нові гарантії у відповідь на ці технологічні розробки. У цифрову епоху все, що людина робить в Інтернеті, генерує або зачіпає дані, які можуть бути дуже розкритими про її особисте життя. Загальний регламент Європейського Союзу про захист даних надає нові способи захисту персональних даних, а також конфіденційності та інших прав людини. Це надає кожному більше контролю та вимагає від компаній, урядів та інших організацій розкривати більше про свою практику даних, а також регулює спосіб збирання, обробки та зберігання даних людей. Захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних є одним із основних прав людини в сучасному світі. Стаття 8 Хартії основоположних прав Європейського Союзу і стаття 16 Договору про функціонування Європейського

Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation. Text with EEA relevance). OJ L 119, 4.5.2016, p. 1–88. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> (date of access: 06.05.2022).

⁴²⁴ Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. OJ L 281, 23.11.1995, p. 31–50. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/1995/46/oj> (date of access: 06.05.2022).

Союзу передбачають, що кожен має право на захист персональні дані щодо нього. Принципи та правила захисту фізичних осіб щодо обробки їхніх персональних даних повинні, незалежно від їх громадянства чи місця проживання, поважати їхні основні права та свободи, зокрема право на захист персональних даних. Загальний регламент Європейського Союзу про захист даних має на меті сприяти створенню простору свободи, безпеки та справедливості та економічного союзу, економічному та соціальному прогресу, зміцненню та зближенню економіки на внутрішньому ринку, а також добробуту фізичних осіб. Обробка персональних даних має бути розроблена, щоб служити людству. Право на захист персональних даних не є абсолютним правом, його слід розглядати у зв'язку з його функцією в суспільстві та збалансувати з іншими основними правами відповідно до принципу пропорційності. Загальний регламент Європейського Союзу про захист даних поважає всі основні права та дотримується свобод і принципів, визнаних у Хартії, як вони закріплені в Договорах, зокрема повага до приватного та сімейного життя, житла та зв'язку, захист персональних даних, свобода думки, совісті та релігії, свобода вираження поглядів та інформації, свобода ведення бізнесу, право на ефективний засіб правового захисту та на справедливий суд, а також культурне, релігійне та мовне розмаїття. Ефективний захист персональних даних у всьому Союзі вимагає посилення та детального визначення прав суб'єктів даних та обов'язків тих, хто обробляє та визначає обробку персональних даних, а також еквівалентних повноважень щодо моніторингу та забезпечення дотримання правил для захисту персональних даних та еквівалентних санкцій за порушення в державах-членах.

Останні події в Україні, природно, призвели до зміни підходу Європейського Союзу до України, де домінували демонстрація політичної підтримки та акцент на міркуваннях безпеки. Тим не менш, ЄС продовжує свій підхід до включення прав людини в різні сфери співпраці з Україною на основі різних домовленостей. Підписання та ратифікація Угоди про асоціацію свідчило про посилене зобов'язання щодо прав людини та основних свобод із акцентом на права людини та створення різноманітних форумів для обговорення проблем

прав людини, у тому числі громадянського суспільства. Різні інституції, створені згідно з Угодою про асоціацію (Саміти Україна-ЄС, Рада асоціації, Парламентський комітет асоціації тощо), можна використовувати для визначення та подальших дій щодо конкретних реформ. На кризу, що розгортається, він відреагував ефективно та адекватно. Він постійно вирішує найбільш актуальні питання прав людини за допомогою різних дій, починаючи від резолюцій Європейського парламенту і закінчуючи обміном думками з експертами та політиками та багато іншого⁴²⁵. Останні події в Україні, природно, призвели до зміни підходу ЄС до України, де домінували демонстрація політичної підтримки та акцент на міркуваннях безпеки. Тим не менш, ЄС продовжила свій підхід до включення прав людини в різні сфери співробітництва з Україною на основі домовленостей. Найважливішим є те, що підписання Угоди про асоціацію свідчило про посилене зобов'язання щодо прав людини та основних свобод із чітким положенням про права людини та створенням різноманітних форумів для обговорення проблем прав людини, у тому числі з боку громадянського суспільства. Коли йдеться про план конкретного порядку денного реформ, різні інституції, створені згідно з Угодою про асоціацію, можуть використовуватися для визначення та подальшого виконання конкретних реформ, зокрема для того, щоб компенсувати відсутність щорічних звітів про прогрес. Інструменти спільної зовнішньої політики та політики безпеки, такі як політичний діалог, використовувалися для порушення проблем прав людини, хоча й не завжди послідовно. Для реагування на події в Україні, були задіяні інші інструменти спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Що стосується інструментів юстиції, свободи та безпеки, то скасування візового режиму влітку 2017 року могло викликати занепокоєння щодо потенційної відсутності акценту на правах людини в цій сфері. Проте відповідний підкомітет, створений згідно з Угодою про асоціацію, використав свої можливості для

⁴²⁵ Rácz A., Ghazaryan N., Gerasymchuk S. Human Rights in Ukraine and the EU Response, Including Relevant Activities of the European Parliament. Brussels : Policy Department, Directorate-General for External Policies, 2018. 62 p.

URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603834/EXPO_STU\(2018\)603834_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603834/EXPO_STU(2018)603834_EN.pdf) (date of access: 06.05.2022).

врегулювання питань пов'язаних з правами людини. Різні інструменти фінансової допомоги використовувалися ЄС для підтримки політичних реформ в Україні, в тому числі через посилення підтримки громадянського суспільства, яке відіграло таку важливу роль у подіях Євромайдану. Хоча певні кошти, що стосуються питань прав людини, були виділені через Європейський інструмент сусідства, інші тематичні інструменти, такі як Європейський інструмент з демократії та прав людини та Європейський фонд демократії, також були використані для підтримки громадянського суспільства. Проте бюджетну підтримку можна більш чітко пов'язати з умовами прав людини, закладеними в Угоду про асоціацію.

Утвердження прав і свобод людини – це їх визнання державою, яке в контексті реалізації може здійснюватися різними засобами, шляхом відповідних дій держави, її органів і посадових осіб, наприклад, шляхом проголошення в деклараціях, заявах, закріплення прав людини в Конституції, інших законах, участь у підготовці та прийнятті міжнародних документів з прав людини шляхом приєднання до відповідних міжнародних договорів та їх ратифікації. Забезпечення прав і свобод людини – це створення належних умов для реалізації прав і свобод людини, що включає такі три телеологічні домінанти (цільові напрямки) діяльності держави:

- 1) сприяння реалізації прав і свобод людини (через позитивний вплив на формування їх соціальних гарантій);
- 2) захист прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема, правових, щодо запобігання правопорушенням);
- 3) захист прав і свобод людини (у разі порушення будь-яким суб'єктом).

Підхід, заснований на правах людини, передбачає свідому та систематичну інтеграцію прав людини та принципів прав людини в усі аспекти життя суспільства. Зокрема, підхід, заснований на правах людини, повинен включати зосередженість на сприянні рівності та недискримінації, забезпечення участі та включення груп соціально незахищених верств населення, а також посилення підзвітності держави щодо своїх зобов'язань у сфері прав людини.

Права і свободи людини і громадянина, які закріплені в чинній Конституції України, не є вичерпними, тобто в майбутньому система прав і свобод може бути розширена та вдосконалена. Слід зазначити, що положення статті 3 Конституції України детально викладені в численних статтях її розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», норми якої не можна розглядати поза зв'язком з принцип визнання людини, її прав і свобод найвищою цінністю, і, звісно, вони не можуть бути змінені чи доповнені у спосіб, що суперечить цьому принципу. Слід зазначити, що за роки незалежності наша держава створила досить задовільні законодавчі рамки щодо прав людини і громадянина. Перш за все, як зазначалося вище, ці права мають чіткі конституційні гарантії, а також прийнято низку законодавчих актів, які безпосередньо стосуються цієї сфери. Серед законодавчих актів, які є найважливішими у цій сфері, слід виділити наступні: Закони України «Про громадянство в Україні», «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини», «Про імміграцію», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про приєднання України до Конвенції ООН про статус біженців та Протоколу про статус біженців» та ін. Слід зазначити, що незважаючи на те, що Україна прийняла демократичного законодавства у сфері прав і свобод людини, проте в умовах соціально-економічної та політичної кризи, відсутні дієві механізми захисту цих прав, що призводить до їх масового та систематичного порушення, а іноді просто до неможливості їх реалізації. Для побудови демократичної правової держави в Україні необхідно боротися з правовим нігілізмом, правовим інфантилізмом та явищем відродження правосвідомості, яке проявляється насамперед у злочинності. Такі форми зміни правосвідомості не сприяють кращому становленню демократичної правової культури, орієнтованої на цінність прав людини. Особливо важливо зменшити організовану злочинність, корупцію, які суттєво підривають віру громадян у закон і право, у здатність влади для відновлення правопорядку в країні. Розвиток тіньової економіки, беззаконня, правового свавілля є істотними чинниками розвитку правового нігілізму, інших форм деформації правосвідомості, проти яких необхідно рішуче боротися на

основі чітко визначеної державної політики у сфері правової політики. плекання та правове виховання населення, упорядкування в усіх сферах суспільного життя. Таким чином, Конституція України базується на принципово нових правових парадигмах зовнішньої та внутрішньої державної політики України, спрямованої на утвердження та захист прав і свобод людини і громадянина, а це об'єктивно потребує суттєвого вдосконалення всієї національної правової системи⁴²⁶. Досить важливою проблемою є недоліки в самому законодавстві, нерозвинені правові механізми реалізації та захисту окремих прав і свобод, адже між ними існують певні внутрішні протиріччя. Потребує відповідді питання щодо створення системи органів адміністративної юстиції для вдосконалення правового захисту місцевого самоврядування, прав і свобод людини і громадянина в сучасних умовах державотворення. А вже вирішивши ці проблеми, ми ще на крок наблизимось до розбудови правової держави, де права і свободи людини фактично є основним напрямком її функціонування. Держава повинна визнати людину найвищою соціальною цінністю, легалізувати, захищати її права і свободи, гарантувати їх реальну реалізацію і має створити для неї всі необхідні умови для належної роботи, надати соціальну допомогу тим, хто потрапив у складні життєві обставини.

⁴²⁶ Yevhen L. Ensuring human rights in Ukraine: Problematic issues and ways of their solution in the social and legal sphere. *Cuestiones Políticas*. 2020. № 64. С. 123-136.